

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ
УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ ДИЗАЙНУ І МИСТЕЦТВ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ДЕРИГУЗ НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 75.03(477.53)"188/19"

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЛЕВКАС В ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ УКРАЇНИ КІНЦЯ XX –
ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ: ТРАДИЦІЇ, СИНТЕЗ, РЕФЛЕКСІЇ ВОЄННОГО
ЧАСУ**

Спеціальність 023 – Образотворче мистецтво,
Декоративне мистецтво, реставрація
Подається на здобуття наукового ступеня
Доктора філософії (Ph. D)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Н.В.Деригуз

Науковий керівник: Шуліка Вячеслав Вікторович

Кандидат мистецтвознавства, доцент

Харків - 2024

АНОТАЦІЯ

Деригуз Наталія Володимирівна. Левкас в образотворчому мистецтві України кінця XX – початку XXI століття: традиції, синтез, рефлексії воєнного часу. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії (Ph.D) за спеціальністю 023 – Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація. Харківська державна академія дизайну і мистецтв. Харків, 2024.

Ця дисертація присвячена дослідженню ролі левкасу в образотворчому мистецтві України на межі XX і XXI століть. Основними напрямками її дослідження є питання традиції, синтезу, інновацій та художніх рефлексій воєнного стану.

Українське образотворче мистецтво в останні десятиліття переживає період інтенсивного розвитку та творчого пошуку. Одним з напрямків у цьому процесі є використання левкасу як носія мистецького вираження. Левкас, як матеріал для живопису не тільки зберігає (чи можна сказати відновлює) свою значимість і актуальність у сучасному мистецтві відображаючи традиційні його форми вираження та застосування, а й вражає своїми інноваційними художніми та технологічними стратегіями та способами вжитку, що є малодослідженим явищем, тому дисертація має на меті заповнити прогалини у науковому вивченні місця та ролі левкасу в українському сучасному мистецтві.

Перший розділ дослідження присвячений аналізу історіографії, джерельної бази та обґрунтуванню методів дослідження, що дозволило сформулювати місце левкасу в образотворчому мистецтві, розкрити історичні, технологічні та мистецтвознавчі аспекти побутування левкасу як живописного матеріалу в образотворчому мистецтві як України, так і світу.

Історіографія за темою дослідження класифікована на наступні групи: праці реставраційно-дослідницького та іконописного спрямування та сучасні праці що освітлюють особливості та інновації в сфері сучасного живопису на левкасі, а джерельна база складається з праць словниково-етимологічного спрямування, візуальних матеріалів (каталогів, альбомів), матеріалів здобутих шляхом інтерв'ювання, матеріалів на основі діяльності музейно-галерейних та бібліотечно-архівних установ. Встановлений низький ступінь дослідженості теми (особливо серед вітчизняних наукових праць та в контексті сучасних форм вираження. Зміст роботи не тільки охоплює історичний досвід формування сучасного живопису на левкасі, а й виявляє критичний аналіз мистецьких тенденцій, ремінісценцій та інновацій, що зумовило використання загальнонаукових та спеціальних мистецтвознавчих методів та підходів, таких як: формально-стилістичний метод, історико-типологічний метод, іконографічний та фактологічний методи, джерелознавчий метод та методика інтерв'ювання.

Другий розділ присвячений питанню традиційних форм тлумачення, виготовлення та застосування левкасу в мистецтві в контексті сучасної релігійної картини на левкасі («нової ікони»), та розкривається з позиції інноваційних, (поза релігійних) художніх напрямів на основі сучасного живопису на левкасі. В розділі виділено основні фактори, що ускладнюють дослідження використання левкасу в українському мистецтві, а саме: недостатність наукових робіт у цій області, варіативність тлумачень терміну «левкас», різноманітність хіміко-фізичних характеристик левкасу та його синтетичних замінників.

Проаналізовані творчість західноукраїнської школи, як провідної в галузі сучасної релігійної картини, та як левкас проявляє себе в інших стилістичних напрямках. Водночас розглянуто творчість провідних митців і їхній внесок у сучасне українське мистецтво. Також досліджені основні

проекти, спрямовані на актуалізацію та популяризацію галузі сучасного живопису на левкасі в Україні, на міжнародній та українській мистецькій арені. На основі дослідження встановлено: 1) пряму залежність основних формотворчих та концептуальних принципів сучасної релігійної картини від основних засад традиційного іконопису; 2) співзалежність та взаємозбагачення сучасного живопису на левкасі і здобутків різних типів народного (декоративно-ужиткового) мистецтва, а також інших ремесел та традицій України; 3) характерною є тенденція до пошуку нових форм репрезентації творів; 4) панівну манеру розкриття теми крізь призму таких різноманітних художніх напрямів, як: абстракціонізм, наїв, мінімалізм, експресіонізм та інші; 5) якщо західноукраїнська школа актуалізує засади традиційного левкасу, то поза сакральний живопис на левкасі схиляється до тлумачення левкасу як художнього принципу, що призводиться до заміні (чи навіть підміни) традиційного левкасу його синтетичними аналогами.

Третій розділ зосереджений на питанні «синтезу мистецтв» в сучасному українському живописі на левкасі. Розглянуті різноманітні варіанти поєднання левкасу з різними видами мистецтва, техніками, матеріалами, художніми стратегіями та стилями, серед яких можна виокремити: міжвидовий синтез (де левкас аналізується в поєднання з такими видами мистецтва як графіка, скульптура, різьблення по дереву, література й аудіосупровід, інтерактив), техніко-технологічний синтез (в якому аналізується поєднання левкасу з технікою емалі та мозіки, металевими, епоксидними, керамічними та текстильними вставками), символічно-знаковий синтез. Окремо крізь призму сучасного живопису на левкасі розглянуті такі категорії як: апропріаціонізм та анти-портрет як одні з інноваційніших варіантів художнього синтезу.

Основними інноваційними технічно-концептуальними здобутками міжвидового, техніко-технологічного та символічно-знакового типів

синтезу в контексті сучасного українського живопису на левкасі є: 1) застосування як традиційних (органічних) так і сучасних (синтетичних) рецептур та сумішей левкасу; 2) застосування левкасу не тільки на дерев'яній основі, а й на полотні, металі, емалі, тощо; 3) переслідування ідеї гармонізації протилежностей (матеріалів, текстур, форм, змістів); 4) спроба поєднання класичних (традиційних) та сучасних принципів формотворення; 5) використання левкасу з метою імітації матеріалів та технік (таких як гравірування, ліногравюра, ксилографія тощо); 6) спроба на основі синтезу живопису на левкасу з іншими видами мистецтва створення інноваційних (авторських) технік чи прийомів; 7) ідея виявлення прихованих (нехарактерних для матеріалу чи техніки) естетично-технічних значень та можливостей матеріалів (зокрема левкасу); 8) орієнтація на оригінальність, неповторність та непередбачуваність прийомів та способів репрезентації; 9) ідея вираження певного історичного чи соціокультурного контексту.

Особливості протікання процесу синтезу на основі сучасного українського живопису на левкасі класифіковані та проаналізовані за наступними категоріями: 1) **супідрядність**, при якому один вид мистецтва домінуючий, а інший слугує доповненням; 2) **склеювання**, при якому відбувається гармонійне (рівноправне) поєднання окремих художніх спрямувань, технік чи концепцій; 4) **симбіоз**, який характеризується взаємовпливом та взаємозбагаченням залучених елементів синтезу; 5) **злиття**, в якому один вид мистецтва вбирає в себе характеристики іншого; 6) **ретрансляційне сполучення**, при якому елементи одного жанру чи виду мистецтва слугують засобом імітації чи наслідування інших; 7) **розмивання**, при якому відбувається візуальна та концептуальна дифузія мистецьких кордонів.

Уперше сучасний український живопис на левкасі проаналізован в контексті феномену «художньої апропріації», результатом чого є

встановлення основних типів апропріаційного запозичення: 1) **пряме присвоєння** (для якого характерним є використання образу вже існуючого твору або арт-об'єкту); 2) **пародія або сатира** (для якого характерним є переміщення та трансформації вже існуючих поза живописних взірців масової культури в інший контекст; 3) **семплювання чи колаж** (характеризується використанням фрагментів оригінальних творів в контексті синтезу матеріалів; 4) **реконструкціалізація** (коли існуючі формотворчі елементи слугують основою для власних інтерпретацій та стають відсилкою на вже існуючий художній досвід).

Уперше проаналізований феномен анти-портрету в контексті сучасного релігійного живопису на левкасі в Україні, та встановлені основні художні стратегії цього принципу, а саме: 1) **гра з абстракцією**, де принцип деконструкції образу спирається на експерименти з композицією, ракурсами та формою; 2) **експресивність та емоційність**, де деперсоналізація передається на основі відтворення певних станів, настроїв, емоцій; 3) **використання символічно-знакової системи**, яка характеризується використанням традиційної іконописної символіки в поєднанні з анти-фізіогномічною подачею змісту; 4) **використання незвичних матеріалів та технік**, як варіант репрезентації релігійних тем інноваційною художньою мовою; 5) **інтроспекція та самопізнання**, де принципи анти-портрету направлені на самоаналіз та рефлексію; 6) **критичність та іронічність**, де деперсоналізаційний принцип зображення є сопором поєднання таких протилежностей як сакральне і комічне (монструозне, приземлено-побутове, екзотичне).

Уперше досліджено інтерактивне художнього мовлення на прикладі українського релігійного живопису на левкасі (на прикладі творчості Т. Кузів, С. Владики, Х. Квик, О. Кравченко), що виявило основні художні риси, що сприяють встановленню взаємодії та взаємовпливу (інтерактивної складової), серед яких: відтворення ілюзії можливої дії чи

модифікації на основі композиційних чи техніко-технологічних інноваційних суміщень, значний переклад інтерактивної складової з фізіологічної ланки в бік уяви, свідомості, психологізму, саморефлексії, синтез сучасного релігійного живопису на левкасі з такими сферами як: діджитал арт, сфера інтерактивних ігор, тощо.

Четвертий розділ присвячений питанню художніх рефлексій воєнного часу в творах з застосуванням левкасу. Досліджується роль та функції мистецтва у відображенні військових подій, пам'яті та травматичного досвіду війни в світовій практиці та на території України догочася та сучасності. Виокремлюються основні художні стратегії та особливості формотворення левкасних творів часів воєнного вторгнення з позиції «антефакту війни». Досліджуються модифікації форм репрезентації творів на левкасі в контексті нестабільних реалій сьогодення.

Розібрані основні ідейні концепції ролі мистецтва та його основних функцій в контексті воєнних дій в Україні на основі бачень українських митців ХХІ століття, серед яких можна виокремити наступні: нагадування про гуманістичні цінності, пропаганда (провокація), документалізація (чи арт спостерігання), спосіб відображення внутрішніх станів чи коливань (свого роду арт-терапія), передбачення (прогнозування та аналітично-художнє оцінювання подій та процесів), самореклама за рахунок актуальності теми (вдавання чи викривлення, псевдо рефлексія), демонстрація небайдужості.

Твори сучасного живопису на левкасі воєнного періоду проаналізовані в контексті наступних типів рефлексій: 1) **рефлексія суспільної дійсності**, в основі якої лежить відображення та аналіз суспільних, політичних чи культурних подій чи модифікацій 2) **рефлексія історії та традиції**, яка спрямована на розкриття історично-традиційних аспектів конкретної нації; 3) **рефлексія внутрішнього світу**, яка

спрямована на самоаналіз та переосмислення внутрішніх поглядів та уявлень як митця, так і аудиторії; 4) **рефлексія сприйняття**, провідною ідеєю якої є питання національної ідентичності.

Також виокремлені провідні інституції та мистелько-волонтерські проекти, що популяризують ідею синтезу предметів воєнної інфраструктури та сучасного живопису на левкасі в Україні.

Встановлені основні тенденції до зміни типів репрезентації творів живопису на левкасі в Україні XXI століття з розрахунком на мобільність, зручність та доступність в умовах воєнних дій в Україні, серед яких: переведених на друк на папері левкасні твори Л. Яцків, переведені в формат друку на полотні левкасні твори Х. Яциняк, мініатюрні живописні твори Р. Барабаха та переведені на паперову основу іконописних взірців О. Кравченко.

Виявлені основні ідейні підстави для модифікації способів репрезентації сучасних творів на левкасі в умовах воєнного стану в Україні, серед яких: соціальна відповідальність, культурна збережність, економічна схильність та символічний підтекст.

Таким чином, в результаті цієї дисертації внесено вагомий внесок у розуміння розвитку та значення українського живопису на левкасі в сучасному мистецькому контексті.

Ключові слова: левкас, живопис на левкасі, іконопис, синтез, рефлексії воєнного стану, сучасний український живопис, релігійна картина, взаємодія мистецтв, антипортрет, художня апропріація, інтерактивна релігійна картина.

ABSTRACT

Nataliia Deryhuz. Levkas in the fine art of Ukraine at the end of the 20th - beginning of the 21st century: traditions, synthesis, reflections of the wartime. - Qualification work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Philosophy (Ph.D) in specialty 023 - Fine arts, decorative arts, restoration. Kharkiv State Academy of Design and Arts. Kharkiv, 2024.

This dissertation is devoted to the study of the role of levkas in the fine art of Ukraine at the border of the 20th and 21st centuries. The main areas of her research are the issues of tradition, synthesis, innovation and artistic reflections of martial law.

In recent decades, Ukrainian fine art has experienced a period of intensive development and creative search. One of the directions in this process is the use of levkas as a carrier of artistic expression. Levkas, as a material for painting, not only preserves (or we can say restores) its significance and relevance in modern art, reflecting its traditional forms of expression and application, but also impresses with its innovative artistic and technological strategies and methods of use, which is an understudied phenomenon, therefore the dissertation aims to fill the gaps in the scientific study of the place and role of levkas in Ukrainian contemporary art.

The first chapter of the study is devoted to the analysis of historiography, the source base and the justification of research methods, which allowed to formulate the place of "levkas" in the fine arts, to reveal the historical, technological and art-theological aspects of the existence of levkas as a painting material in the fine arts of Ukraine and world practice. Historiography according to the topic of the study is classified into the following groups: works of restoration-research and icon painting direction and modern works that illuminate the peculiarities and innovations in the field of modern painting on levkas, and the source base consists of works of a dictionary

and etymological direction, visual materials (catalogs, albums), materials obtained through interviews, materials based on the activities of museum-gallery and library-archival institutions. A low degree of research on the topic is established (especially among domestic scientific works and in the context of modern forms of expression. The content of the work covers not only the historical experience of the formation of modern painting on levkas, but also reveals a critical analysis of artistic trends, reminiscences and innovations, which led to the use of general scientific and special art history methods and approaches, such as: formal-stylistic method, historical-typological method, iconographic and factual methods, source method and interview methods.

The second chapter is devoted to the issue of traditional forms of interpretation, production and application of levkas in art in the context of modern religious paintings on levkas ("new icons"), and is revealed from the standpoint of innovative, (non-religious) artistic trends based on modern levkas painting. The section highlights the main factors that complicate the study of the use of levkas in Ukrainian art, namely: the insufficiency of scientific works in this area, the variability of interpretations of the term "levkas", the variety of chemical and physical characteristics of levkas and its synthetic substitutes.

The creativity of the Western Ukrainian school, as a leader in the field of modern religious painting, is analyzed and how levkas manifests itself in other stylistic directions. At the same time, the work of leading artists and their contribution to modern Ukrainian art is considered. The main projects aimed at actualization and popularization of the field of modern levkas painting in Ukraine on the international and Ukrainian art scene are also researched. On the basis of the research, it was established: 1) direct dependence of the basic principles of traditional icon painting with the basic formative and conceptual principles of modern religious painting; 2) interdependence and mutual enrichment of modern painting on levkas due to the involvement of achievements of various types of folk (decorative and applied) art of Ukraine

and other crafts and traditions; 3) characteristic tendency to search for new forms of representation of works; 4) dominant manner of covering the topic through the prism of various artistic trends, such as: abstractionism, naive, minimalism, expressionism and others, is dominant; 5) if the Western Ukrainian school actualizes the principles of traditional levkas, then the extra-sacred painting on levkas tends to interpret levkas as an artistic principle, which leads to the replacement (or even replacement) of traditional levkas with its synthetic counterparts.

The third chapter is focused on the issue of "synthesis of arts" in modern Ukrainian painting in levkas. Various options for combining levkas with different types of art, techniques, materials, artistic strategies and styles are considered, among which the following can be distinguished: interspecies synthesis (where levkas is analyzed in combination with such art forms as graphics, sculpture, wood carving, literature and audio accompaniment), technical-technological synthesis (which analyzes the combination of levakas with enamel and mosaic techniques, metal, epoxy, ceramic and textile inserts), symbolic-sign synthesis. Separately, through the prism of modern painting on levkas, such categories as: interactivity, appropriationism and anti-portrait are considered as one of the more innovative options of artistic synthesis.

The main innovative technical-conceptual achievements of interspecies, technical-technological and symbolic-symbolic types of synthesis in the context of modern Ukrainian levkas painting are: 1) the use of both traditional (organic) and modern (synthetic) recipes and mixtures of levkas; 2) the use of levakas not only on a wooden base, but also on canvas, metal, enamel, etc.; 3) pursuing the idea of harmonizing opposites (materials, textures, forms, contents); 4) an attempt to combine classical (traditional) and modern design principles; 5) using levakas for the purpose of imitating materials and techniques (such as engraving, linocut, xylography, etc.); 6) an attempt based on the synthesis of levkasa painting with other types of art to create innovative (author's)

techniques or methods; 7) the idea of revealing the hidden (not characteristic of the material or technique) aesthetic and technical values and possibilities of materials (in particular levkas); 8) focus on originality, uniqueness and unpredictability of techniques and methods of representation; 9) the idea of expressing a certain historical or socio-cultural context.

Features of the process of synthesis based on modern Ukrainian painting on Levkas are classified and analyzed according to the following categories: 1) **subordination**, in which one form of art is dominant, and the other serves as a supplement; 2) **gluing**, in which there is a harmonious (equal) combination of individual artistic directions, techniques or concepts; 4) **sympiosis**, which is characterized by mutual influence and mutual enrichment of the involved synthesis elements; 5) **fusion**, in which one type of art absorbs the characteristics of another; 6) **retransmission combination**, in which elements of one genre or art form serve as a means of imitating or imitating others; 7) **blurring**, in which the visual and conceptual diffusion of artistic boundaries occurs.

For the first time, modern Ukrainian levkas painting is analyzed in the context of the phenomenon of "artistic appropriation", the result of which is the establishment of the main types of appropriation borrowing: 1) **direct appropriation** (which is characterized by the use of the image of an already existing work or art object); 2) **parody or satire** (which is characterized by the transfer and transformation of already existing non-pictorial samples of mass culture into another context; 3) **sampling or collage** (characterized by the use of fragments of original works in the context of synthesis of materials; 4) **reconstruction** (when existing form-forming elements serve as a basis for own interpretations and become a reference to already existing artistic experience).

For the first time, the phenomenon of anti-portraiture is analyzed in the context of modern religious painting on levkas in Ukraine, and the main artistic strategies of this principle are established, namely: 1) play with abstraction,

where the principle of image deconstruction is based on experiments with composition, angles and form; 2) expressiveness and emotionality, where depersonalization is transmitted based on the reproduction of certain states, moods, emotions; 3) the use of a symbolic-sign system, which is characterized by the use of traditional iconographic symbolism in combination with an anti-physiognomic presentation of content; 4) the use of unusual materials and techniques, as an option for the representation of religious themes in an innovative artistic language; 5) introspection and self-discovery, where the principles of anti-portraiture are aimed at self-analysis and reflection; 6) criticality and irony, where the depersonalization principle of the image is an obstacle to the combination of such opposites as the sacred and the comic (monstrous, down-to-earth, exotic).

For the first time, interactive artistic communication was investigated using the example of Ukrainian religious painting on levkas (using the example of the work of T. Kuziv, S. Vladyka, H. Kvyk, O. Kravchenko), which revealed the main artistic features that contribute to the establishment of interaction and mutual influence (interactive component), among which: the reproduction of the illusion of a possible action or modification based on compositional or technical-technological innovative combinations, a significant translation of the interactive component from the physiological link towards imagination, consciousness, psychologism, self-reflection, the synthesis of modern religious painting in Levkas with such areas as: digital art, the field of interactive games, etc.

The fourth chapter is devoted to the issue of artistic reflections of wartime in works using levkas. The role and functions of art in the reflection of military events, memory and traumatic experience of war in world practice and on the territory of Ukraine in the past and present are investigated. The main artistic strategies and peculiarities of the formation of Levkas works during the military invasion from the position of "antifact of the war" are singled out.

Modifications of the forms of representation of works in Levkas are studied in the context of unstable realities of today.

The main ideological concepts of the role of art and its main functions in the context of military actions in Ukraine are analyzed based on the visions of Ukrainian artists of the 21st century, among which the following can be distinguished: reminders of humanistic values, propaganda (provocation), documentation (or art observation), a way of reflecting internal states or fluctuations (a kind of art therapy), prediction (forecasting and analytical-artistic evaluation of events and processes), self-promotion due to the topicality of the topic (pretense or distortion, pseudo-reflection), demonstration of indifference.

The works of modern painting on Levkas of the war period are analyzed in the context of the following types of reflections: 1) reflection of social reality, which is based on the reflection and analysis of social, political or cultural events or modifications 2) reflection of history and tradition, which is aimed at revealing historical and traditional aspects a specific nation; 3) reflection of the inner world, which is aimed at self-analysis and rethinking of the inner views and ideas of both the artist and the audience; 4) reflection of perception, the leading idea of which is the issue of national identity. Leading institutions and artistic volunteer projects that popularize the idea of synthesis of items of military infostructure and modern painting on Levkas in Ukraine are also singled out.

The main tendencies to change the types of representation of works of painting on levkas in Ukraine of the 21st century have been established, with the aim of mobility, convenience and accessibility in the conditions of military operations in Ukraine, among which: translated to print on paper levkas works of L.Yatskiv, translated into the format of printing on canvas Levkasian works by H. Yatsynyak, miniature paintings by R. Barabach, and iconographic samples of O. Kravchenko translated onto paper.

The main ideological grounds for modifying the ways of representing modern works in Levkas in the conditions of martial law in Ukraine are identified, including: social responsibility, cultural conservation, economic inclination and symbolic subtext.

Thus, as a result of this dissertation, we hope to make a significant contribution to the understanding of the development and significance of Ukrainian levkas painting in the contemporary artistic context.

Key words: levkas, painting on levkas, icon painting, synthesis, reflections of the state of war, modern Ukrainian painting, religious painting, interaction of arts, anti-portraiture, appropriation, interactive religious painting.

